

A.Çexov və V.Mayakovski Mikayıl Rəfilinin araşdırmalarında

Əsmər Hüseynova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: esmer74.17@mail.ru

Annotasiya. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı tarixində Azərbaycan–rus ədəbi əlaqələrinin inkişaf prosesi zəngin yol keçmişdir. Əsrlər boyu dostluq–qonşuluq münasibətini, yetmiş il ərzində bir bayraq altında böyük dövlət anlayışını təbliğ etmək o dövrün ziyalılarının diqqət mərkəzində idi. Bu baxımdan, Azərbaycan ədəbiyyatşünasları ədəbi əlaqələr zəmnində istifadə etdiyi zəngin rus dili vasitəsilə tərcümə sənətinin əsasını qoydular. Bədii tərcümənin bütün incəliklərini mənimsəyən Mikayıl Rəfilisi rus ədəbiyyatının şedevrlərini dilimizə tərcümə edərək oxucuların istifadəsinə təqdim etmişdir. Təqdim olunmuş məqalədə A.P.Çexov və V.V.Mayakovskinin yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalar aparılmış, əsərlərinin mahiyyəti açıqlanmışdır. Ədəbi əlaqələrin inkişafında mühüm nailiyyətləri olan Mikayıl Rəfilisi dövrün sərbəst şeirin tanınmış nümayəndələrindən biri olan V.Mayakovski yaradıcılığına da öz münasibətini bildirirdi. Mayakovski poeziyası Azərbaycan nəsrinə təsirsiz qala bilməzdı, iki xalqın ədəbi əlaqələrinin möhkəmlənməsində, zənginləşməsində şairin xüsusi yeri qeyd olunur.

Açar sözlər: Mikayıl Rəfilisi, ədəbi əlaqələr, rus ədəbiyyatı, A.Çexov, V.Mayakovski, tərcümə sənəti

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 20.04.2022; qəbul edilib – 08.06.2022

Creativity of A.Chekhov and V.Mayakovsky in the literary studies of Mikayil Rafili

Asmar Huseynova

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: esmer74.17@mail.ru

Abstract. The study of Azerbaijani-Russian literary relations in the history of Azerbaijani literary criticism has a long and glorious history. The ideas of friendship and good neighborliness, living together in a great country for centuries have been at the center of attention of the intellectuals of the Soviet period for seventy years. At that time, Azerbaijani literary critics laid the foundations of the art of translation through the rich Russian language used in literary relations. Having mastered all the subtleties of literary translation, Mikayil Rafili translated the masterpieces of Russian literature into Azerbaijani and presented them to readers. This article discusses the studies of M.Rafili of the works of A.P.Chekhov and V.V.Mayakovsky, which reveal the ideological essence of the work of these writers. Mikayil Rafili, who had great merits in the development of literary ties, expressed his attitude towards the work of V.Mayakovsky, one of the famous representatives of free versification of that time. Mayakovsky's poetry could not remain untouched by Azerbaijani prose, since it plays a special role in strengthening and enriching the literary ties between the two peoples. Mayakovsky's poetry was an example for the authors of free versification in Azerbaijan.

Keywords: Mikayil Rafili, literary connections, Russian literature, A.Chekhov, V.Mayakovsky, translation art

Article history: received – 20.04.2022; accepted – 08.06.2022

Giriş / Introduction

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan tanınmış tənqidçi Mikayıl Rəfili Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının formalaşma dövrünün əsas simalarından biridir. O, bədii materiala həmişə ədəbi prosesin əsas istiqamətini qiymətləndirmək mövqeyindən yanaşmışdır. Ona görə də onun elmi-ədəbi irsi bu günə qədər öz əhəmiyyətini qoruyub saxlayır. O, eyni zamanda Azərbaycan ədəbiyyatının ümumittifaq miqyasında tanınması ilə ardıcıl məşğul olmuş, bu məqsədlə bir sıra məqalələr, monoqrafiyalar yazmışdır. Tədqiqat mövzunu seçərkən Mikayıl Rəfili həmişə bir qayda olaraq ədəbiyyatımızda hadisə olan, ədəbi irsimizin istiqamətini müəyyənləşdirən mövzular seçirdi. Görkəmli tənqidçi, çoxcəhətli, yeniliyə meyilli ədəbiyyat tarixçisi olmaqla yanaşı, zəngin poeziyası olan bir şair idi. Ədəbi aləmdə yeniliklərdən bəhrələnən Mikayıl Rəfili Azərbaycan ədəbiyyatını layiqincə təbliğ edən və zəngin bir irs qoyub gedən ədəbiyyatşünaslardandır.

Əsas hissə / Main Part

Görkəmli tənqidçi və ədəbiyyatşünas Mikayıl Rəfili elmi-ədəbi fəaliyyətə XX əsrin 20-30-cu illərində başlayıb. Düz 30 il klassik və müasir ədəbiyyatımızın tədqiqi və təbliği ilə məşğul olan tədqiqatçı alim həmişə ədəbi mübahisələrin diqqət mərkəzində olub. Cəsarətli, orijinal fikir və mülahizələri ilə diqqəti cəlb edib. O istər elmdə, istərsə də bədii yaradıcılığında həmişə yeniliyə can atıb, ədəbi irsimizin Qərb və dünya standartları səviyyəsində təbliğinə çalışıb. Ədəbi ənənələrə hörmətlə yanaşan Mikayıl Rəfili sənət və ədəbiyyatı müasirliyə xidmət etməyə yönəldirdi. Klassik irsə münasibətdə bəzən nihilist münasibətini də bildirir və bu zaman tənqidçi dostlarının kəskin və sərt tənqidinə məruz qalırdı. Lakin çox keçmədən öz səhvlərini etiraf edir, daha obyektiv mövqe tutmağa çalışırdı.

Mikayıl Rəfili sənətdə heç vaxt hamar, asan yolla getməyi qəbul etmirdi. İstər klassik, istərsə də müasir ədəbiyyatın müxtəlif problemləri ətrafında qızgın elmi mübahisələr yaradır, tənqid və ədəbiyyatşünaslığımızın diqqətini ədəbiyyatımızın çoxsaylı problemlərinin öyrənilməsinə istiqamətləndirirdi. “Zəngin və əhatəli biliyi ilə, geniş yaradıcılıq eridusiyası ilə fərqlənən M.Rəfili orijinal bir şair, müasir ədəbiyyatın köklü, aktual problemləri üzərində düşünən bir tənqidçi, klassik bədii irsimizin inkişaf qanunauyğunluqlarını və mühüm hadisələrini həvəslə öyrənən bir tədqiqatçı, ədəbiyyat nəzəriyyəçisi, teatrşünas, ssenarist, tərcüməçi kimi şöhrət qazanmışdır” [6, s.2].

Mikayıl Rəfili həm də tanınmış ədəbi əlaqələr mütəxəssisidir. Dövrünün görkəmli ədəbiyyatşünasları olan Məmməd Arif, Məmməd Cəfər, Cəfər Cəfərov, Feyzulla Qasımzadə, Əliəjdər Seyidzadə və başqa tədqiqatçılar kimi Mikayıl Rəfili də Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinə dair müxtəlif səpkili məqalə, tədqiqatlar müəllifidir. Rus və Qərbi Avropa xalqlarının ədəbiyyatının respublikamızda tanınmasında, nəşrində böyük əmək sərf etmişdir. A.P.Çexov, A.S.Puşkin, N.V.Qoqol, V.Mayakovski, V.Q.Belinski, N.A. Dobrolyubov, A.İ.Gertsen, A.N.Ostrovski yaradıcılığına həsr etdiyi məqalələri, “Maksim Qorki”, “Vladimir Mayakovski”, “A.Lermontov”, “A.S.Puşkin”, “Taras Şevçenko”, “Anton Pavloviç Çexov”, «Крылов и азербайджанская литература» kitablarını nəşr etdirməklə, ədəbi əlaqələr tariximizə mühüm səhifələr yazmışdır.

Məlumdur ki, tərcümə işinin mükəmməl olması üçün əsərin hansı xalqa mənsub olmasını, o xalqın tarixini, adət-ənənələrini, yaşayış tərzini öyrənmək vacib amildir. Mikayıl Rəfili həm bədii yaradıcılığında, həm də elmi irsində həmişə yeniliyə can atır, müstəqil düşünmək bacarığını nümayiş etdirirdi. Dərin biliyi, elmi-nəzəri təfəkkürü onu başqalarından fərqləndirirdi. Rus və Qərbi Avropa ədəbiyyatını mükəmməl bilməsi, klassik və müasir ədəbiyyatın ayrı-ayrı dövrlərini yaxşı mənimsəməsi nəticəsində tez bir zamanda ədəbi mühitin önündə getməyə müvəffəq olan Mikayıl Rəfili ədəbiyyatşünaslığımızın inkişafında əsaslı rol oynamışdır.

Mikayıl Rəfilinin görkəmli rus yazıçısı və dramaturqu, dünya ədəbiyyatının klassiki Anton Pavloviç Çexovun həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı qələmə aldığı “A.P.Çexov” adlı nəşr etdirdiyi kitabçada onun uşaqlıq və gənclik illərindən, ədəbi yaradıcılığa gəlişindən, Azərbaycan ədəbiyyatına təsirindən söhbət açılır: “Rus çöllərinin solmaz gözəlliyini, ucsuz və bucaqsız düzənlərinin cazibədar və füsunkar sirlərini dərindən duyan, insan ruhunu rübabinin tellərində əks etdirən böyük rus sənətkarla-

rından biri də Anton Pavloviç Çexov idi. Böyük ədib, böyük sənətkar, böyük bir şair idi... Rus nasir-ləri arasında ən böyük şair...” [2, s.5].

Rus ədəbiyyatı tarixində kiçik hekayə, novella, felyeton və pyeslər müəllifi kimi tanınan Çexov ixtisasca həkim olsa da yazıçı kimi şöhrət qazanıb. Onun əsərləri bir çox dillərə tərcümə edilərək, dünyanın teatr səhnələrində nümayiş etdirilib. Müasirləri tərəfindən yüksək qiymət verilən yazıçının əsərlərinin qayəsi dövrün meşşan həyatına nifrət, köləlik, edam, zindan, insanların ağır həyatına etiraz kimi eybəcərliklərin ifşasından ibarət idi. “Azad insan, köləlikdən, riyadan, yalandan azad insan – Çexovun ideali idi. İnsan gözəlliyini o, yalnız bu azadlıqda görürdü. Ona görə də həyat və yaradıcılığının əsl məqsəd və məzmunu yalnız insan azadlığı, insan məhəbbəti olmuşdu” [2, s.11].

Dünya ədəbiyyatının nadir incilərini (rus dili vasitəsilə), rus klassiklərinin şedevrlərini Azərbaycan dilinə tərcümə edən ədəbiyyatşünasların içində Mikayıl Rəfilinin rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır: “Ümumiyyətlə, ədəbi əlaqələr, xüsusən rus və Qərbi Avropa xalqları ədəbiyyatının tədqiqi və təbliği M.Rəfilinin elmi fəaliyyətinin başlıca sahələrindən birini təşkil edir. Onun Belinski, Dobrolyubov, Lermontov, Dostoyevski, Gertsen, A.N.Ostrovski yaradıcılığına həsr etdiyi məqalələri, “Maksim Qorki”, “Vladimir Mayakovski”, “A.Serafimoviç”, “Taras Şevçenko”, “A.S.Puşkin”, “A.P.Çexov”, “N.V.Qoqol” kitabçaları rus ədəbiyyatının Azərbaycanda yayılması və öyrənilməsi sahəsində az iş görməmişdir. M.Rəfil Şekspir, Balzak, V.Hüqo, Barbüs, Uitmen kimi görkəmli Qərbi Avropa sənətkarları haqqında da bir sıra maraqlı yazıların müəllifidir” [5, s.7].

Mikayıl Rəfilinin araşdırmalarına əsasən A.S.Puşkin və M.Y.Lermontovdan sonra rus bədii nəsrinin və dramaturgiyasının layiqli davamçısı Çexov idi. Uşaqlıq və gəncliyi çar imperiyasının ağır illərinə təsadüf etməsinə baxmayaraq, 25 illik yaradıcılığı boyu 500-dən çox əsərlər ərsəyə gətirərək dramaturgiya sahəsində öz imzasını qoymuşdur. Kitabçada qeyd olunur ki, onun əsərlərinin Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri o vaxt yaradıcılıq axtarışlarında olan gənclərdən yan keçə bilməzdi. Doğrudur, Çexovun əsərləri dünya oxucusunun rəğbətini qazandığı vaxt Cəlil Məmmədquluzadə və Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev kimi gənc yazıçılarımız heç də ondan geri olmayan əsərlər nümayiş etdirirdilər. Eyni mövqedə olan yazıçıların məqsədi zülmün məhvi, insanlığın təntənəsi idi. Çexovun əsərlərinin Azərbaycan oxucuları tərəfindən sevilərək oxunması görkəmli yazıçı Ə.Haqverdiyevin xidmətləri sayəsində olmuşdur. Rus dilinin bütün incəliklərindən ustalıqla istifadə edərək, kütləvi nəşrlərə nail olmuşdur. Daha sonralar Çexovun bir çox hekayələrinin Azərbaycan dilinə tərcümə olunmasını qeyd edən M.Rəfil yazır: “Bu son tərcümələr İ.Nəfisi və M.Cabbar tərəfindən edilmişdir. Əlbəttə, bu tərcümələr bizi tamamilə təmin edə bilməz. Hətta ustalıq etibarilə vaxtilə M.Arifin gözəl bir şəkildə tərcümə etdiyi “Müqəssir”dən və başqa hekayələrdən yüksək deyildir. Bununla belə Çexovun bu qədər əsərlərinin tərcümə edilməsi Azərbaycan xalqının dahi rus yazıçısının yaradıcılığına qarşı bəslədiyi maraq və məhəbbətinin nə qədər artdığını isbat edir” [3, s.44].

A.P.Çexovun irsinə böyük maraq göstərən Mikayıl Rəfil yaradıcılığı boyu bu mövzuya geniş diqqət ayırmışdır. Onun müəyyən fasilələrlə qələmə aldığı “Anton Pavloviç Çexov”, “Çexov və Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Anton Pavloviç Çexov” (Anadan olmasının 75 illiyi münasibətilə) kimi elmi məqalələri buna bariz nümunədir.

Rus dilinin bütün incəliklərinə mükəmməl yiyələnən Mikayıl Rəfil bu dildə yazıb-yaradan ədəbiyyat xadimlərinin yaradıcılığına biganə qala bilməzdi. Dövrün tələb və prinsipləri də buna geniş imkanlar açdı. Sovet ədəbi-nəzəri elminin təbliğində ədəbi əlaqələrin yeri vacib amillərdən idi. Rus dili vasitəsilə dünya klassiklərini oxuculara təqdim etməyin özü də böyük məharət sahibi olmaq idi. Bu barədə tanınmış tənqidçi Vaqif Yusifli “Mikayıl Rəfilini xatırlarkən...” adlı məqaləsində qeyd edir: “Rəfil həm də mahir tərcüməçi idi. O, rus dilini əla bilirdi, məqalələrinin bir çoxunu da rusca yazırdı. Amma ruscadan olunan tərcümələrdə Rəfilinin Azərbaycan dilinin bütün incəliklərinə bələd olması da diqqətdən yayınmır. Özü də o, dünya ədəbiyyatının ən şedevr əsərlərini dilimizə çevirmişdir. Baxın: Viktor Hüqonun “Gülən adam”, “Paris Notrdam kilsəsi”, “Səfillər” (I, II, III, V və VI hissələr), Balzakin “Qorio ata”, “Qobsek”, “Novellalar”, Tolstoyun “Dirilmə” (I və II hissələr), Puşkinin “Bağçasaray fontanı”, “Tunc atlı”, “Ərzrus səyahəti” əsərlərinin tərcümələri indi də bədii tərcümə tariximizin qızıl fonduna daxildir. 1939-cu ildə rusca nəşr olunan “Azərbaycan poeziyası antologiyası”nın hazırlanmasında Rəfil də yaxından iştirak etmişdi” [8, s.30].

Ədəbi əlaqələrin inkişafında nəzərəçarpacaq şəkildə nailiyyətləri olan Mikayıl Rəfilinin siyasi alovlarından dəfələrlə nəsibini alan, sərbəst şeirin tanınmış nümayəndələrindən biri olan V. Mayakovski yaradıcılığına da öz münasibətini məqalələri vasitəsilə bildirirdi. Rəfilinin şairin həyat və yaradıcılığını araşdırarkən qeyd edir: “İki il bundan əvvəl aprelin 14-də proletar inqilabı devrinin ən yüksək şairlərindən birisi olan Vladimir Mayakovski intihar edərək öz parlaq ömür və yaradıcılığının son nöqtəsini qoydu.

Ölüm Mayakovskinin yolunu kəsdi. Mayakovski bacardığı qədər çalışdı ki, düşmənlər onun ölümündən istifadə edə bilməsinlər. Lakin düşmən – hər zaman düşməndir” [7, s.5].

Mayakovski poeziyası Azərbaycan nəsrinə təsirsiz qala bilməzdi, iki xalqın ədəbi əlaqələrinin möhkəmlənməsində, zənginləşməsində xüsusi yeri olduğu qeyd olunmalıdır. Azərbaycanda yaranan sərbəst şeir müəllifləri üçün V. Mayakovski poeziyası bir nümunə idi. Ədəbi mühitdə böyük yenilik yaradan Mayakovskinin Azərbaycandakı davamçılarından Səməd Vurğun, Mikayıl Rəfilinin, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm kimi qələm sahiblərini nümunə göstərmək olar. Tanınmış tənqidçi, ədəbiyyatşünas Məmməd Arif yazır: “Səməd Vurğunun bəhs etdiyi sovet şeiri birinci növbədə Azərbaycan klassik şeirinin qabaqcıl ənənələrinə, sonra isə Mayakovskinin inqilabi şeirinə əsaslanırsa da, tamamilə yeni və orijinal mahiyyətdə idi. Bu şeirin gözəlliyi onun özünə məxsus olmasında, müstəqilliyində, orijinallığında idi” [1, s.548].

Mikayıl Rəfilinin qələmə aldığı “V. Mayakovski və Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabının “Sovet dövrünün istedadlı şairi” bölməsində qeyd edir: “Mayakovski inqilab hərəkatına ağır irtica illərində qoşulmuşdu... Gizli partiya fəaliyyəti, həbsxanalar, polis təqibləri Mayakovskinin gələcək şairlik yoluna istiqamət verir, onu yeni, demokratik sənət və ədəbiyyatla bağlayırdı. O, ilk dəfə şeir yazmağa həbsxanada başladı, lakin bu ilk təcrübələr onu təmin etmədiyindən rəssam olmaq fikrinə düşdü. İki il rəssamlıq dərsi oxudu, sonra isə artıq yaxşı bir rəssam ola biləcəyinə inandığından, 1911-ci ildə rəssamlıq, heykəltəraşlıq və memarlıq məktəbinə daxil oldu. Lakin yenə də şair olmaq arzusu ilə şeir dünyasına atıldı” [4, s.33].

Mikayıl Rəfilinin tərcümə tənqidçilərinə əsərdə olan nöqsanları göstərməklə kifayətlənmir, onun həlli yollarını da göstərirdi. Yüzlərlə elmi məqalə, monoqrafiyalar, 3 poema, 1 kinossenari, 1 pyes, 15 kitab, 17 xarici əsər tərcüməsinin müəllifi olan Mikayıl Rəfilinin yaşadığı dövrdə ciddi maneələrlə qarşı-qarşıya gəlsə də, bugünkü ədəbi nəsillər üçün bir nümunə simvoludur. Mikayıl Rəfilinin ədəbiyyat tarixinə həsr olunan tədqiqatlarla kifayətlənmir, ədəbiyyat tarixçisi kimi də özünü təqdim edirdi. Mikayıl Rəfilinin Azərbaycan sovet ədəbiyyatında tərcümə sənəti və onun nəzəriyyəsini dərinlən bilən ziyalılarından biridir.

Nəticə / Conclusion

Tanınmış tənqidçi və ədəbi əlaqələr mütəxəssisi Mikayıl Rəfilinin zəngin, hərtərəfli elmi irsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının parlaq səhifələrindən biridir. Onun klassik və müasir ədəbiyyatımızın müxtəlif mərhələləri ilə bağlı yazdığı monoqrafiyaları, məqalələri, ədəbi əlaqələrin inkişafını sürətləndirən tərcümələri milli ədəbiyyatşünaslıq ənənələrinin yaranmasında müstəsna xidmətlər göstərmişdir. Publisistik yazılarının müxtəlifliyi daima həmfikirləri tərəfindən onu bir ədəbiyyatşünas kimi yüksək qiymətləndirirdi.

Ədəbiyyat / References

1. Məmməd Arif. Seçilmiş əsərləri, I cild. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1967.
2. Rəfilinin M. A.P.Çexov. Bakı: Azərənəşr, 1944.
3. Rəfilinin M. A.P.Çexov və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Azərənəşr, 1944.
4. Rəfilinin M. V. Mayakovski və Azərbaycan ədəbiyyatı (V. V. Mayakovski haqqında məqalələr, xatirələr, şeirlər). Sovet dövrünün istedadlı şairi. Bakı: Elm, 1983. (“Azərbaycan”, 1955, №4).

5. Rüstəmova A. Görkəmli ədəbiyyatşünas, 1 may, 1985, №18 (2153).
6. Salmanov Ş. Təmənnasız xidmət. “Ədəbiyyat və incəsənət”, №44, 30 oktyabr, 1965.
7. Vladimir Mayakovski. Bakı-1932. Mayakovskinin ölümü və düşmənlər. Bakı: Azər nəşr.
8. Yusifli V. Mikayıl Rəfilini xatırlarkən... Bakı: “525-ci qəzet”, 18 aprel 2015.

Творчество А.Чехова и В.Маяковского в литературоведческих исследованиях Микаила Рафили

Асмар Гусейнова

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: esmer74.17@mail.ru

Резюме. Изучение азербайджано–русских литературных связей в истории азербайджанского литературоведения имеет долгую и славную историю. В центре внимания интеллектуалов советского периода на протяжении семидесяти лет находились идеи дружбы и добрососедства, совместного проживания в великой стране на протяжении веков. В это время азербайджанскими литературоведами были заложены основы переводческого искусства посредством богатого русского языка, используемого в литературных отношениях. Освоив все тонкости художественного перевода, Микаил Рафили перевел на азербайджанский язык шедевры русской литературы и представил их читателям. В данной статье рассмотрены исследования М.Рафили произведений А.П.Чехова и В.В.Маяковского, в которых раскрыта идейная сущность творчества указанных писателей. Микаил Рафили, имевший большие заслуги в развитии литературных связей, высказал свое отношение к творчеству В. Маяковского, одного из известных представителей вольного стихосложения того времени. Поэзия Маяковского не могла остаться не затронутой азербайджанской прозой, поскольку ей принадлежит особая роль в укреплении и обогащении литературных связей двух народов. Поэзия Маяковского была примером для авторов вольного стихосложения в Азербайджане.

Ключевые слова: Микаил Рафили, литературные связи, русская литература, А.Чехов, В.Маяковский, переводческое искусство